

جستاری بر تاریخ‌نگاری تاریخ‌شفاهی و نقدی بر پروژه تاریخ‌شفاهی هاروارد

فائزه توکلی

چکیده:

روش‌های پژوهش تاریخی در حوزه تاریخ‌شفاهی بسیار نو می‌باشند. از آنجا که این روش‌های مصاحبه در حوزه تاریخ‌شفاهی الگوی بسیاری از پژوهشگران می‌باشد باید مورد بررسی قرار گیرد. یکی از مهم‌ترین پروژه‌های تاریخ‌شفاهی ایرانی، پروژه تاریخ‌شفاهی هاروارد است که در انجام پژوهش‌های تاریخی مورد استفاده قرار می‌گیرد. این طرح در واقع، آغازی بر ثبت روایت‌های سوژه‌های مهم سیاسی از دوران حکومت پهلوی است که در نوع خود با توجه به حجم کار و عدم دسترسی به شخصیت‌های سیاسی اجتماعی که بعد از انقلاب از کشور خارج شده و به نوعی مهاجرت بی‌بازگشتی داشتند، دارای اهمیت می‌باشد و از منابع تاریخ‌نگاری معاصر به حساب می‌آید که در این پژوهش از نظر روش‌شناسی مورد مداخله قرار می‌گیرد. با توجه به اهمیت تاریخ‌نگاری شفاهی و تقدوم بررسی روش مصاحبه در تاریخ‌شفاهی هاروارد، می‌توان پژوهشگران این حوزه را با دقت نظر بیشتر و علمی‌تری در مصاحبه‌ها رهنمود کرد.

کلیدواژه‌ها:

تاریخ‌شفاهی، پروژه هاروارد، روش‌شناسی، نقد و بررسی، نقاط مثبت و منفی.

تاریخ شفاهی، سال سوم، شماره دوم، شماره پیاپی ۶، پائیز و زمستان ۱۳۹۶، صص ۷۰-۵۴

جستاری بر تاریخ‌نگاری تاریخ‌شفاهی و نقدی بر پروژه تاریخ‌شفاهی هاروارد

فائزه توکلی^۱

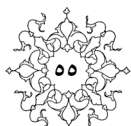
بلکه آن پلی خواهد بود که تاریخ گذشته را به آینده متصل می‌کند.

پیشرفت‌های فنی در تاریخ‌نگاری با اختراع ضبط صوتی- تصویری در عصر رسانه اهمیت روزافزونی یافته است. پیش از این به تحلیل مورخ در تاریخ‌نگاری اکتفا می‌شد در حالی که با حضور این وسایل پژوهشگر تاریخ‌شفاهی با منبع خبر راحت‌تر ارتباط می‌یابد. منبع خبر با فراموش کردن هدف مصاحبه می‌تواند آزادانه صحبت کند. پژوهشگر می‌تواند بر موضوعش و آنچه او می‌گوید متمرکز شود و کار نسخه‌نویسی، مرتب‌سازی، گزینش و ویرایش را به بعد واگذار کند. اضافه بر این، تفاوت‌های جزئی بیان - که در یک سند کتبی وجود ندارد- نیز ضبط می‌شود (استنفورد، ۱۳۸۶، ص ۲۵۶).

روش‌های پژوهش تاریخی در حوزه تاریخ‌شفاهی بسیار جدیدند. این نوع پژوهش تاریخی بود که مورخان را به لزوم رهیافتی انتقادی به شواهدشان آگاه ساخت. چنان‌که میکروفن و ضبط صوت امتیازات بسیاری بر لوح و قلم یا دفتر یادداشت و مداد دارند.

تاریخ‌نگاری تاریخ‌شفاهی روش‌های جدیدی آفرید و منابع جدیدی را عرضه کرد. برای پژوهش تاریخی از افراد بی‌سواد- انسان‌هایی که نمی‌توانستند تاریخ‌شان را با نوشتن ثبت کنند، اما آن را در حافظه و خاطرات فوق‌العاده دقیق حفظ کردند- مورد استفاده قرار گرفته‌اند. حتی در بین ملل باسوادی چون خودمان، افراد زیادی به‌واسطه پیری یا فقدان آموزش نمی‌توانند خاطرات‌شان را بنویسند، اما چیزهای مهمی دارند که از تجارب‌شان در طول عمر شصت، هفتاد یا هشتاد ساله خود نقل کنند. بدین‌سان، بخش‌های تازه‌ای از حوزه تاریخی، به‌ویژه در تاریخ اجتماعی به روی مطالعه مورخ باز می‌شود. در این شیوه تاریخ‌نگاری فقط سالخوردگان و مستمندان نیستند که

۱. دانشجوی دکتری تاریخ، کارشناس پژوهشی تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ faezhtavakoli@yahoo.com

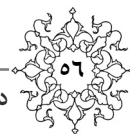

می‌توانند شواهد تاریخی مهمی را فراهم آورند. زیرا همه حکومت‌ها و نه فقط خودکامگان اکره دارند که آرشیوهایشان را در دسترس مورخ قرار دهند (مایکل استنفورد، ۱۳۸۶، ص ۲۵۷). در نتیجه اتفاقات مهمی از اطلاع همگان پنهان می‌ماند. جایی که چنین تلاش‌هایی ناموفق بوده‌اند، خاطرات و پژوهش‌های شفاهی و نه اسناد کتبی، آن‌ها را شناسانده‌اند. (برای مثال: فرار خاندان سلطنتی پهلوی در سال ۱۳۵۷، آرشیو صدا و سیما، گزارش چگونگی پناهندگی خاندان پهلوی و فرار آن‌ها از ایران، بهمن ۱۳۸۸). بنابراین، «تاریخ زمان حال را نمی‌توان بدون منابع شفاهی نگاشت» (Vandecasteele-schweitzer and voldman, 1992, p.41).

این منابع گفتاری، «پیچیدگی انگیزه انسان، ماهیت ناپایدار «حقیقت» تاریخی، شکاف‌های درون شواهد، رابطه گه‌گاه ظریف کلام و رفتار را آشکار می‌سازند. (Seladon Anthony, and pappworth, Joanna, 1989, p.156)

ویژگی برجسته تاریخ شفاهی در مقایسه با تاریخ‌نگاری کلاسیک که مبتنی بر اسناد و گزارش‌های رسمی می‌باشد، ضبط و ترسیم ویژگی‌های روان‌شناختی و ارائه تصویری کم‌وبیش زنده براساس تجربیات مستقیم و غیرمستقیم افراد است. در این شیوه، ثبت حوادث به واسطهٔ درج آهنگ و زیربوم صدا و ظرایف کلامی به گونه‌ای است که عواطف و احساسات اشخاص را باز می‌نمایند، و تجربیات آنان به گزارش‌های تاریخی را تلفیق می‌کند. در تاریخ شفاهی رفتارها و واکنش‌های افراد نیز گویاتر می‌شود زیرا تاریخ زنده است. «تاریخ شفاهی از اینجاست که اهمیت خود را باز می‌نماید. صرف‌نظر از میزان بهره‌گیری از این مدارک در شناخت و تفسیر گذشته، از این منظر که رویکرد شفاهی مدارک متکثری را پیش روی مورخ قرار می‌دهد و او را در شناخت ابعاد مختلف کنش انسان‌ها، یاری می‌دهد، ارزشی دو چندان پیدا می‌کند. داده‌های تاریخ، زمانی به ماهیت علمی تاریخ کمک می‌کنند که مورخ را در پاسخ‌گویی به پرسش‌هایی که پاسخ آن‌ها را نمی‌داند یاری کنند؛ از این منظر، داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها و فیلم‌برداری‌ها و شرح و بسط‌های پیرامون وقایع و آثار و ابنیه، به لحاظ زنده‌بودن، برخورداری از پویایی بیشتر و توانایی انتقال گفتمان حاکم بر زمان رخداد واقعه یا زمان ساخت آثار؛ بهره بیشتری نصیب محقق تاریخ می‌کنند و با هموار کردن زمینه‌های گفتگو و تعامل بیشتر مورخ (مصاحبه‌کننده) با طرف مقابل (مصاحبه‌شونده) امکان پاسخ‌گویی مناسب‌تر به سؤالات مطرح‌شده او را فراهم می‌آوردند (رضوی، ۱۳۸۶، ص ۱۶).

در تاریخ‌نگاری تاریخ شفاهی از روش تحقیق کیفی در تمامی مراحل کار از تدوین و نوع‌شناسی سؤالات، مصاحبه و مراحل و انجام آن و تدوین و تحلیل روایت و گفتمان، بهره برده شده است.

اهمیت تاریخ‌نگاری تاریخ‌شفاهی معاصر

تاریخ‌شفاهی در تدوین تاریخ‌معاصر کاربردی و ضروری است، تدوین روایت سیاست‌مداران و فعالان عرصه اجتماعی اقتصادی و تحلیل روایت و گفتمان آنان در بازخوانی عملکرد دولت‌ها و سیاست‌ها نقش بسیار مهمی دارد. تاریخ‌شفاهی، می‌تواند با ورود به حوزه‌های گوناگون و نهادهای اجتماعی به تبیین علل و عوامل تحولات گوناگون و حیاتی جامعه بپردازد و مسائل و مشکلات مختلف را بازشناسی کند و پیش از آنکه چراغ راه آیندگان باشد، چراغ راه حال بوده و بتواند در تصحیح و اصلاح فرآیندها و کنش‌ها سهیم باشد. قبل از شروع هر پژوهشی به شیوه تاریخ‌نگاری شفاهی، باید مدت زیادی را صرف تحقیق در مورد موضوع مورد‌نظر کرد و خود را برای مصاحبه آماده کرد. بهتر است قبل از آغاز مصاحبه، منابع مکتوب که با موضوع کار مرتبط است را با دقت بخوانیم و بررسی کنیم. این تحقیق و بررسی قبل از مصاحبه کیفیت سؤالات را بالا برده و به مصاحبه‌گر کمک می‌کند تا قضاوت‌های مصاحبه‌شونده را که در جریان مصاحبه وارد می‌شوند به راحتی تشخیص دهد. در تاریخ‌نگاری شفاهی سه عامل مهم باید مورد‌نظر قرار گیرد: مصاحبه، استانداردهای پژوهشی و روش کار. رعایت اصول علمی و خاص در مصاحبه و روند آن از مهم‌ترین بخش‌های مرتبط با تاریخ‌نگاری شفاهی است. اما استانداردهای پژوهشی را باید در کارهای مورخان شفاهی در نظر گرفت. آنان تمام منابع را باید بررسی نمایند؛ مستندات را جمع‌آوری کرده و شواهد را بسنجند. متن پیاده‌شده مصاحبه‌ها و تحلیل محتوای آن‌ها به‌همراه یادداشت‌های شخصی، عکس‌ها و خاطرات، الزاماتی را طلب می‌نماید که به آن اشاره می‌شود.

نقاط قوت در تاریخ‌نگاری تاریخ‌شفاهی

در حوزه تاریخ‌نگاری معاصر تاریخ‌شفاهی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار و نقش تحولی و تکمیلی در تاریخ‌نگاری را ایفا نماید. در تاریخ‌شفاهی با ابزار مصاحبه به کنکاش تحولات و رویدادها از زبان روایانی که در وقایع به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم شرکت دارند، پرداخته می‌شود. به بیانی تاریخ در چارچوب تاریخ‌شفاهی، صرفاً گذشته نیست، در تاریخ‌نگاری رایج مورخان با دیدگاه‌های ایدئولوژیک، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی خویش به واقعیت‌ها می‌نگرند و از وقایع رخ داده، روایتی را برداشت و نوشتاری را ترسیم می‌نمایند، اغلب مورخان با کم‌رنگ و پررنگ کردن وقایع، به شرح و بسط نقلی وقایع و گاه فراتر از آن به تحلیل شخصی می‌پردازند. اکتفای صرف به نظرات گوناگون مورخان در حوزه تاریخ‌نگاری معاصر، نقص رایجی است که وجود دارد. تاریخ‌شفاهی می‌کوشد به رفع این نقص بپردازد و با انجام مصاحبه و کالبد شکافی علل و عوامل مؤثر بر پیدایش پدیده‌ها و تحولات اجتماعی به تبیین همه جانبه دیدگاه‌های گوناگون دست یازد و از آسیب تک‌سبب‌بینی و دید تک‌بعدی مورخ یا راوی در امان ماند و به تکمیل و تصحیح تاریخ‌نگاری مکتوب معاصر

پردازد. برخی به کیفیت مصاحبه و راوی و اعتبار و روایی تاریخ شفاهی خرده می‌گیرند. در مقایسه تاریخ مکتوب با تاریخ شفاهی چارچوب علمی تاریخ شفاهی برگرفته از روش‌های کیفی تحقیق می‌باشد و اعتبار و صحت و سقم روایت‌ها به سنجه گذاشته می‌شود. تاریخ شفاهی به‌عنوان نقش مکمل تاریخ‌نگاری معاصر بسیاری از ابعاد وجودی انسان و روابط انسانی را که با ابزار کمی قابل‌شناسایی نمی‌باشد در نظر می‌گیرد و با روش کیفی با توجه به تجربیات انسان‌ها می‌کوشد تا این ابعاد را از دیدگاه افرادی که موضوع یا واقعه‌ای را تجربه کرده‌اند در نظر بگیرد. از اولین و مهم‌ترین پژوهش‌های تاریخ‌معاصر با روش تاریخ شفاهی، طرح تحقیقی هاروارد با سرپرستی آقای حبیب لاجوردی^۱ است که با هدف مصاحبه با سیاستمداران و وابستگان به حکومت پهلوی که در جریان انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ به کشورهای دیگر مهاجرت کرده بودند انجام گرفته است که در نوع خود به‌جهت ضرورت و اهداف طرح قابل‌تقدیر می‌باشد. لازم به ذکر است این طرح با تمام شتاب‌زدگی از خاطرات اشخاص وابسته به حکومت پهلوی روایت‌هایی را به‌ثبت رسانده که علی‌رغم آنکه در صحت و اعتبار روایت‌ها کار روش‌شناسانه‌ای انجام نگرفته اما صرف انجام آن و گردآوری اطلاعات بسیار ارزشمند است. در ادامه با توضیحاتی که آقای لاجوردی ارائه کرده است به نقد یک از مجلدات آن (جلد هفتم) پرداخته می‌شود.

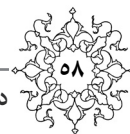
جستاری بر نخستین طرح تاریخ‌نگاری تاریخ شفاهی ایران

حبیب لاجوردی بنیانگذار تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد، طرح پژوهشی خود را به‌منظور مصاحبه با عده‌ای از ایرانیان خارج از کشور که در تاریخ معاصر نقش داشته‌اند انجام داد و هدایت کرد. ایشان و همکاران‌شان در مجموع با ۱۳۴ نفر مصاحبه و برای اولین بار مقوله تاریخ‌نگاری شفاهی را به جامعه تاریخ‌نگاران ایرانی معرفی کرد. در سال ۱۳۵۹ به پیشنهاد یکی از استادان دانشگاه هاروارد اقدام به نوشتن طرح اولیه پروژه تاریخ شفاهی ایران می‌نماید که در شهریور ۱۳۶۰ این طرح به‌صورت اجرایی در مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه هاروارد آغاز می‌شود. هدف این طرح جمع‌آوری و نگاه‌داری خاطرات افرادی بود که در رویدادهای سیاسی و تصمیم‌های مهم ایران نقش داشتند و هدف اصلی کار تاریخ‌سیاسی قرار گرفت زیرا که طرح با محدودیت مالی مواجه بود. هزینه مالی این طرح که طی ۱۴ سال انجام پذیرفت در حدود ۷۵۰۰۰۰ دلار آمریکا بود که توسط گروه‌های زیر انجام گرفت:

- بنیاد فورد ۵۰۰۰۰ دلار.
- شرکت‌های خصوصی و ایرانیان مقیم آمریکا و اروپا ۴۰۰۰۰۰ دلار.
- سازمان موقوفه ملی برای علوم انسانی ۳۰۰۰۰۰ دلار.

در این طرح تحقیقی برای جلب اطمینان افرادی که مصاحبه می‌شدند پیش از آغاز مصاحبه

۱. حبیب لاجوردی مدیریت طرح تاریخ شفاهی ایران را در مرکز مطالعات خاورمیانه از ۱۳۶۰ (۱۹۸۱) و ریاست تحریریه مجموعه تک‌نگاشت‌های خاورمیانه هاروارد را از سال ۱۳۷۱ (۱۹۹۰) برعهده داشته است. او متولد تهران است و در اسکاردل Scarsdale، ایالت نیویورک آمریکا بزرگ شده است. او کارشناسی را از دانشگاه ییل (Yale)، کارشناسی ارشد را از دانشگاه هاروارد و دکتری خود را از دانشگاه آکسفورد دریافت داشته است. او از بنیانگذاران مرکز مطالعات مدیریت ایران بود و در آنجا تا ۱۳۵۷ (۱۹۷۸) به تدریس سیاست عمومی پرداخت؛ اتحادیه کارگری و خودکامگی در ایران (ترجمه ضیاء صدقی، نشر نو، ۱۳۶۹) از آثار اوست.

اولیه، یک توافق‌نامه رسمی بین راوی و دانشگاه هاروارد به امضا می‌رسید. راوی در این توافق‌نامه به‌طور رسمی اعلام می‌داشت که زمان دسترسی به متن مصاحبه برای پژوهشگران و عامه چه زمانی باشد. معیار اصلی برای آماده‌سازی فهرست مصاحبه‌شوندگان دیدگاه‌ها و موضع سیاسی بود.

روش‌ها و مراحل پروژه تاریخ شفاهی هاروارد^۱

حبیب لاجوردی در خصوص روش‌ها و مراحل پروژه تاریخ شفاهی هاروارد گفته است که: در پاییز ۱۹۸۰ ادوارد کینان^۲، رئیس وقت دانشکده تحصیلات تکمیلی هنر و علوم دانشگاه هاروارد از من خواست که پروژه تاریخ شفاهی ایران را سازماندهی کنم. کینان به‌عنوان متخصص در امور شوروی، شباهت‌های زیاد و آشکاری بین انقلاب شوروی و ایران دیده بود و مهاجرت صدها تن از مقام‌های سابق ایرانی به غرب را به‌عنوان فرصتی استثنایی برای جمع‌آوری و حفظ اطلاعات تاریخی باارزش قلمداد کرد.

در جلسات بعدی‌مان مشخص شد که مطالعه ژرف امور داخل رژیم سابق ایران مشکل می‌باشد و همین‌طور منابع اولیه و اصلی قابل‌اعتماد برای این پروژه اندک است. به‌خاطر ماهیت مستبدانه نظام سیاسی ایران، اسناد، نامه‌ها و گزارش‌های دولتی، به‌ندرت پیش از رویدادهای مهم و پیش از اینکه تصمیم‌های اصلی اتخاذ شوند، آماده می‌شدند. به‌علاوه، اسناد تولیدشده نیز به‌شکلی نظام‌مند حفظ نمی‌شدند و در مواردی هم که چنین شده، در دسترس محققان قرار نمی‌گیرند. دیگر منابع اطلاعاتی نیز به‌همین نسبت ناقص هستند. برای مثال، روزنامه‌ها تحت‌سانسور دولت بوده‌اند. اشخاص معدودی، خصوصاً از مقامات دولتی سابق خاطرات خود را به‌نگارش درآورده‌اند یا مصاحبه‌های کاملی انجام داده‌اند. آن‌هایی هم که انجام داده‌اند، به‌جز چند استثناء، به‌خاطر ترس از مقام‌های صاحب قدرت به‌ندرت دربارهٔ مسائل عمومی صحبتی کرده‌اند و در واقع مجبور به خودسانسوری شدند. آثار منتشره گروه‌های در تبعید، یک‌جانبه و عقیدتی هستند. منابع اصلی حاوی اطلاعات نسبتاً واقعی در ارتباط با سیاست داخلی ایران، گزارش‌های دیپلماتیک سفارتخانه‌های غربی است که محدودیت‌های خاص و ذاتی خود را داشته و فقط قسمتی از آن‌ها پس از گذشت ۳۰ سال قابل‌دسترسی هستند. به این دلایل بود که «دین کینان» و من پذیرفتیم که ضبط خاطرات شفاهی رهبران سابق ایران می‌تواند کاری باارزش باشد.

پروژه تاریخ شفاهی ایران در سپتامبر ۱۹۸۱ در مرکز مطالعات خاورمیانه آغاز شد. شماری مصاحبه‌های آزمایشی در نوامبر انجام گرفت و کمیته‌ای در دسامبر همان سال برای بررسی و مشاوره در مورد طراحی پروژه تشکیل گردید. تقریباً تمام اعضای کمیته مشورتی که شامل: یرواند آبراهامیان، شائول بخاش، علی بنوعزیزی، جیمز بیل، فرهاد کاظمی، روی متحده و ماروین زونیس می‌شدند از اعضای انجمن مطالعات ایران بودند. ویلیام موس^۳، رئیس پیشین آرشیو کتابخانه

۱. مطالب این بخش برگرفته از مقاله پژوهشی آقای لاجوردی دربارهٔ طرح تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد است که در ۱۳۶۳ در شماره زمستان نشریه مطالعات ایران منتشر شده است و در سایت انجمن تاریخ شفاهی ایران ترجمه شده است.

2. Edward Keenan

3. William Moss

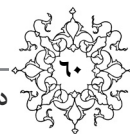

جان اف. کندی و همچنین انجمن تاریخ شفاهی توصیه‌های ارزشمندی ارائه کرد. کار تأمین مالی این پروژه در پاییز ۱۹۸۱ با کمک‌های جامعه تبعیدی‌های ایرانی در ایالات متحده آغاز شد و در زمستان ۱۹۸۴ با اعطای کمک چشمگیر بنیاد فورد و نیز یک جایزه بزرگ از طرف بنیاد جایزه ملی برای علوم انسانی^۱ به پایان رسید. هدف اولیه این پروژه، جمع‌آوری و حفظ گزارش شخصی افرادی است که نقش عمده‌ای در رویدادها و تصمیم‌های مهم سیاسی چهار دهه اخیر ایران ایفا کردند. به‌طور مشخص، این پروژه تلاش دارد سه نوع اطلاعات را تأمین کند:

- ۱- ارائه تصویری از چگونگی عملکرد نظام سیاسی ایران، برای مثال، چگونه سیاست‌های داخلی و خارجی رژیم سابق ایران شکل گرفته، اتخاذ شده و اجرا می‌شدند؛
  - ۲- پس‌زمینه و دلایل پشت پرده رویدادها و تصمیم‌های مهم سیاسی؛
  - ۳- ارائه نمای کامل‌تری از چهره‌های مهم سیاسی آن دوره.
- فهرست اصلی از روایان احتمالی آماده گردید که تقریباً تمام رهبران گروه‌ها، احزاب و مؤسسه‌های سیاسی را دربر می‌گرفت. به‌طور مشخص، این فهرست شامل این افراد می‌شد: اعضای خاندان سلسله‌های قاجار و پهلوی؛ تمام نخست‌وزیران و اعضای کابینه در قیدحیات؛ عناصر کلیدی قوه مقننه، قضائیه، رسانه‌ها و بخش خصوصی؛ سران ایلات، احزاب سیاسی و گروه‌های مخالف (از جمله کسانی که برای مدتی در جمهوری اسلامی دارای سمت بودند)؛ فرماندهان نیروهای مسلح؛ مقام‌های ارشد ساواک؛ دیپلمات‌ها و رهبران خارجی که نقشی برجسته در عرصه سیاست ایران بازی کردند، از جمله رؤسای جمهوری سابق آمریکا.
- به‌علت محدودیت‌های گوناگون برای مصاحبه و فرآیند ضبط خاطرات تمام افراد موجود در فهرست اصلی، ما به تعداد کمتری بسنده کردیم. با این وجود، ترکیب گروهی که ما با آن‌ها مصاحبه می‌کنیم باید دارای سه شرط زیر باشند:

- ۱- در گفتگو با آن‌ها بیش از یک گزارش از رویدادها و تصمیم‌های سیاسی ضبط گردد؛
  - ۲- سه برهه مهم تاریخی در تاریخ معاصر ایران، یعنی ۱۹۵۳-۱۹۴۱، ۱۹۶۲-۱۹۵۴ و ۱۹۶۳ تا ۱۹۷۸ دربرگرفته شوند؛
  - ۳- نسبت قابل‌توجهی از افراد هر گروه و تشکیلات سیاسی ارائه شوند. برای تحقق این شرایط، تصمیم گرفته شد که در طول این پروژه با ۱۵۰ نفر مصاحبه کنیم.
- اولویت مصاحبه‌ها تا حد امکان در ابتدا کهنسال‌ترین و برجسته‌ترین اشخاص موجود در فهرست مصاحبه قرار گرفتند. اولویت اساسی به کهنسال‌ترین و برجسته‌ترین روایان داده شد به این دلایل: نخست اینکه فرصت حیات رجال سیاسی کهنسال از همه کمتر است. دوم، احتمال بازگشت این عده به قدرت بسیار کم است و تاکنون ثابت شده که آن‌ها نسبت به سایرین صراحت

1. The National Endowment for the Humanities

بیشتری در مصاحبه‌هایشان به خرج می‌دهند. سوم، مشارکت این افراد کهنسال و برجسته پیش از دیگران، احتمال حضور و علاقه‌مندی راویان احتمالی دون‌رتبه‌تر را در پروژه بیشتر می‌کند. چهارم، برای آنکه مصاحبه‌کنندگان دید بهتر و اطلاعات پس‌زمینه بیشتری به‌دست آورند، بهتر است رویدادها را به‌ترتیب زمانی ضبط کنیم و در نتیجه، افراد مسن در اولویت قرار گرفتند.

قبل از آغاز مصاحبه اولیه، موافقت‌نامه‌ای رسمی بین راوی و دانشگاه هاروارد به امضاء رسید. برای اطمینان از حداکثر همکاری، به راویان این انتخاب داده می‌شد که دوره خاصی را برای در دسترس قرار گرفتن متن مصاحبه‌هایشان مشخص کنند. به‌علاوه، در مواردی که راویان مایلند که گمنام باقی بمانند، ترتیبات خاصی در نظر گرفته شد. از آنجایی که تعدادی از راویان محدودیت‌های خاصی را برای استفاده از خاطرات‌شان تعیین کرده‌اند، کتابخانه هوتون^۱ دانشگاه هاروارد که چندین دهه اوراق تروتسکی^۲ را به‌رسم امانت محفوظ نگاه داشته است به‌عنوان مخزن نوارها و نسخه‌های پیاده شده مصاحبه‌ها انتخاب شد. تعهد دانشگاه به رعایت شرایط موردنظر راویان، درهای بسیاری را به روی مصاحبه‌کنندگان گشود که در غیر این صورت مصاحبه‌شونده‌های محتاط ایرانی همچنان آن‌ها را بسته نگه می‌داشتند.

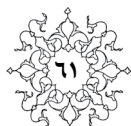
روند مصاحبه‌ها در آغاز چنین بود که به‌دنبال عقاید راویان نیستند و هدف اصلی ضبط خاطرات آن‌ها از تجارب، مشاهدات، احساسات، نگرش‌ها، کنش‌ها و واکنش‌های آن‌ها است. فقط در شرایط خاص و زمانی که سؤالات از پیش تنظیم شده باشند، ما نظرات مصاحبه‌شونده را جویا می‌شویم. البته اغلب مشکل بود که مصاحبه‌شونده تا حد مشخصی نظرات خود را ارائه کند، اما مصاحبه‌کننده می‌توانست با طرح سؤالاتی که راویان را به تجارب‌شان برگرداند، در سوق‌دادن دیدگاه‌ها به سوی اطلاعات محض تأثیرگذار باشد. در مورد اظهارات مهم، با پرسیدن اینکه آیا این گفته‌های راویان بر اساس مشاهدات دست‌اول آن‌ها است یا مبتنی بر منابع دست‌دوم، تلاش شده است صحت آن‌ها را ارزیابی کنیم.

مصاحبه‌ها بسته به انتخاب مصاحبه‌شونده به زبان‌های فارسی یا انگلیسی انجام می‌گیرد و مدت زمان آن‌ها از ۲ تا ۳۰ ساعت متغیر است. در مجموع، میانگین مدت‌زمان یک مصاحبه حدود ۶ ساعت است.

مصاحبه با شخصیت‌های مهم سیاسی (نظیر نخست‌وزیران پیشین) در ۲ مرحله انجام می‌گیرد. از این راویان دعوت می‌شود زندگی‌نامه خود و جنبه‌هایی از زندگی سیاسی‌شان را که برایشان مهم بود، بیان کنند. در مرحله اول، مصاحبه بدون برنامه و فی‌البداهه بوده و به راوی اجازه داده می‌شود که به بیان نقش خود در تاریخ آن دوره بپردازد.

منابع محدود زندگی‌نامه‌ای موجود ما را مجبور کرد به‌جای آغاز کار با مجموعه سؤالات از قبل تعیین‌شده، این کار را با رویکردی نامحدود شروع کنیم. منابع اطلاعاتی موجود، به‌ندرت جزئیات

1. Houghton
2. Trotsky

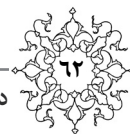

لازم در ارتباط با پیشینه حرفه‌ای راویان به ما می‌دهند و فقط نمایی کلی از روابط آن‌ها با دیگر چهره‌های سیاسی و میزان شرکت آن‌ها در رویدادها و تصمیم‌های مختلف به‌دست می‌دهند. در مرحله دوم مصاحبه، سؤالات مشخصی که پیشتر تعیین شده بودند (با توجه به اطلاعات کسب شده از راوی در مرحله اول) مطرح می‌شوند. این سؤالات به رویدادها و تصمیم‌های مهمی که راویان در آن‌ها شرکت داشته‌اند، و همین‌طور ابهامات و حذفیات احتمالی در نسخه پیاده‌شده مرحله اول می‌پردازند. علاوه بر این، در مرحله دوم، مصاحبه‌کنندگان از راویان می‌خواهند جزئیات بیشتری از نقش، کارکرد و نوع عملیات مؤسسه‌هایی که بیشتر با آن‌ها آشنایی دارند - نظیر کابینه، دربار، مجلس، دادگستری، نیروهای مسلح، احزاب سیاسی، رسانه‌ها، روحانیت و غیره، ارائه کنند. در مرحله دوم مصاحبه‌کنندگان تلاش می‌کنند اطلاعات به‌دست آمده پیشین را روشن و کامل کرده و اطلاعات تازه نیز به‌دست آورند.

برای ضبط زندگی‌نامه‌های راویانی که تجربه محدودتری در عرصه سیاسی ایران داشته‌اند، زمان کمتری صرف می‌شود. مصاحبه‌های تک‌مرحله‌ای، نظیر مصاحبه‌های مرحله دوم، ساختار منسجم‌تری داشتند. از راویان خواسته می‌شد که بر برجسته‌ترین نکات دوران کاری خود متمرکز شوند که با رویدادها و تصمیم‌های مهم آن دوران تلاقی دارند.

خاطرات درباره دیگران: از راویان خواسته می‌شد که در صورت امکان، به بیان تجارب خود همراه با شخصیت‌های سیاسی مهم آن دوران، نظیر شاهان، نخست‌وزیران، رهبران مخالف و دیگران بپردازند. در اینجا نیز ما به‌دنبال نظر راویان درباره این اشخاص نیستیم؛ بلکه توجه ما معطوف به خاطرات آن‌ها در مورد جلسات، رویدادها و مذاکرات خاص است. وقتی نظری داده می‌شود، از راویان خواسته می‌شود برای تأیید اظهارات خود به ذکر مثال‌های واقعی از رویدادهایی که خود شاهد آن بوده‌اند، بپردازند. در نتیجه علاقه‌مندان به زندگی‌نامه‌ها، نه تنها به حجم گسترده‌ای از مطالب درباره افرادی که مورد مصاحبه قرار گرفته‌اند دست پیدا می‌کنند، بلکه اطلاعات بسیاری نیز در مورد شمار زیادی از چهره‌های تاریخی دیگر کسب می‌کنند.

نقش مصاحبه‌کننده: مصاحبه‌کنندگان نقش مهمی داشتند. باید گفت تمام مصاحبه‌ها به‌دست شمار اندکی از کسانی انجام می‌گیرد که بر تاریخ معاصر ایران اشراف دارند و با مصاحبه‌های ضبط‌شده پیشین آشنا هستند. این امر برای ایجاد مجموعه‌ای که با یکدیگر در ارتباط هستند، ضروری است چرا که هر مصاحبه جدید بر اساس مجموعه گسترده‌ای از اطلاعات ارائه‌شده توسط راویان قبلی بنا گردیده است. وظیفه اصلی مصاحبه‌کنندگان ما این است که راویان را بر سر ذوق آورده تا بسته به اهمیت تاریخی روایت‌های خود و اینکه آیا درباره آن‌ها با جزئیات کافی در گفتگو با راویان پیشین بحث شده است، آن‌ها را گسترش دهند و یا تلخیص کنند. مصاحبه‌کنندگان ما سعی می‌کنند که نقش بازپرس، مخالف یا هوادار را بازی نکنند. بلکه برعکس، وظیفه مصاحبه‌کنندگان این است که با

همدلی به صحبت‌های راویان گوش داده و به آن‌ها کمک کنند تا روایت‌های شخصی خود را هر چه کامل‌تر و منسجم‌تر بیان دارند. در عین حال مصاحبه‌کنندگان به اراده خود، نه اظهار عقیده می‌کنند و نه بدون ضرورت با گفته‌های راوی موافقت می‌کنند. برای اینکه تا حد امکان گفته‌های راوی واقعی باشد، مصاحبه‌کنندگان ما هرگاه که مناسب باشد، راویان را آگاه می‌کنند که دیگران درباره همان موضوع، روایت متفاوتی ارائه کرده‌اند. در ادامه مصاحبه‌کننده از راوی می‌خواهد تفاوت‌های احتمالی را تبیین و اصلاح کند.

مصاحبه افراد کهنسال: ما همچنین کار سخت پرهیز از گسستن رشته افکار راوی، به‌ویژه در مورد افراد کهنسال را آموخته‌ایم. وقتی راویان «کهنسال» «حواسشان پرت» می‌شود، رشته کلام از دست‌شان در می‌رود. زمانی که صرف می‌شود تا آن‌ها حواس خود را جمع کنند، گاهی چیزهایی می‌گویند که آشکارا نادرست هستند. در این مواقع ما سعی می‌کنیم آن دسته از سؤالات را که ذهن راوی را از نظر زمانی به عقب یا جلو می‌برند و یا موضوعات تازه‌ای را طرح می‌کنند، تا بخش پایانی مصاحبه کنار بگذاریم. با این وجود، ما سؤالاتی را برای روشن شدن موضوعی که مطرح است، می‌پرسیم، مثل «چه زمانی بود؟»، «نام او چه بود؟»، «چرا آن قضیه رخ داد؟». در این بین، گاه مجبوریم از لحظاتی از سکوت - بیش از آنکه درباره‌شان دلواپس باشیم - استقبال کنیم. بعضی از رازگشایی‌های بسیار بارز ضابط شده پس از یک وقفه طولانی بیان شده‌اند.

دانش و همکاری: ما در میان راویان خود در دو زمینه با تنوع گسترده‌ای روبه‌رو گشته‌ایم: کیفیت اطلاعات تاریخی جدید که آن‌ها قادر به ارائه و بیان‌شان بودند و سطح انگیزه آن‌ها برای این کار. در یک سوی این طیف کسانی هستند که قادر به ارائه حجم گسترده‌ای از اطلاعات در مورد رویدادهای تاریخی مهم ثبت‌نشده هستند، و در سوی دیگر کسانی هستند که از رویدادهایی که زمانی خود شاهد آن‌ها بوده و تجربه کرده‌اند، چیز اندکی به یاد می‌آورند. این امر درباره راویان مسن‌تری که خاطرات رویدادهای قدیمی‌تر را روشن‌تر از رویدادهای اخیر به یاد دارند، صحت بیشتری دارد.

توانایی یادآوری جزئیات رویدادهای مهم تاریخی، یکی از عوامل معادله است. عامل مهم دیگر که بر کیفیت و کارایی خاطرات شفاهی مؤثر است، میزان تمایل راویان برای ضبط خاطرات‌شان روی نوار است. با نگاهی به این دو عامل به‌عنوان یک مجموعه، ما به چهار گروه از راویان بالقوه برمی‌خوریم. اولین و با ارزش‌ترین گروه کسانی هستند که اطلاعات تاریخی فراوان و انگیزه بالا دارند. حقیقتاً، مصاحبه با راویان این گروه نشاط‌آور است.

درست در نقطه مقابل گروه نخست، راویانی هستند که اطلاعات تاریخی اندک و انگیزه پایین برای مصاحبه دارند. تحقیقات بهینه قبل از مصاحبه توسط مصاحبه‌کننده همراه با جلسه ملاقات مقدماتی می‌تواند تا حد زیادی شمار راویان این گروه را کم کند، اما به‌طور کلی از بروز چنین

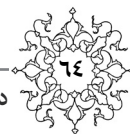
اشتباهاتی نمی‌توان جلوگیری کرد.

لازم به ذکر نیست، که مسئله هرگز به سادگی این طبقه‌بندی نیست. اگرچه انگیزه کم را می‌توان با جواب‌های کوتاه گاه - طفره‌جویانه - در اول مصاحبه تشخیص داد، ولی برای قضاوت درباره آنکه آیا می‌توان سطح انگیزه راوی را به قدری بالا برد که بتوان تشخیص داد میزان به یادآوری او واقعاً چقدر می‌باشد، زمان بیشتری لازم است. کار ارزیابی سطح دانش راوی از این هم مشکل‌تر است. این مشکل اغلب از این واقعیت ناشی می‌شود که شماری از راویان می‌خواهند چیزی بگویند که با آنچه که مصاحبه‌کننده پیشتر شنیده است، در تناقض قرار دارد.

این امر ما را به دو گروه دیگر از راویان می‌رساند: گروهی با فراوانی اطلاعات تاریخی و انگیزه کم و گروهی دیگر با اطلاعات کم و انگیزه بالا. بگذارید ابتدا گروه آخر را تبیین کنم. چالشی که در مورد راویان با اطلاعات اندک و انگیزه بالا، پرهیز از انجام مصاحبه به روشی سیاستمدارانه به محض رسیدن به این ارزیابی است. از آنجایی که ما به ندرت برای اولین جلسه بیش از سه ساعت وقت در نظر نمی‌گیریم، بدترین نتیجه این است که سه ساعت اطلاعاتی ضبط کنیم که از ارزش تاریخی پائینی دارند. بعد ما مجبور هستیم تصمیم بگیریم که آیا نوارهای این مصاحبه ارزش پیاده کردن دارد یا باید به همان شکل صوتی برای استفاده‌های آتی کنار بگذاریم. بزرگترین چالش ما در میان چهار گروه راویان بالقوه، با آنهایی است که از اطلاعات فراوان تاریخی برخوردارند ولی انگیزه کمی دارند. بعد از روبه‌رو شدن با چنین مصاحبه‌شونده‌ای، ما سعی می‌کنیم که دلیل این بی‌انگیزگی آشکار برای ضبط را کشف کنیم. شمار انگیزه‌هایی که با آن‌ها روبرو شدیم به اندازه شمار این عده است. در تلاش برای درک این مسئله پیچیده، دریافتیم که بهتر است آن را در قالب سود-زیان تحلیل کنیم. «در قیاس با خطری که ممکن است این مصاحبه برایم ایجاد کند، آنچه که از آن عاید من می‌شود، چیست، این فکری است که از ذهن راوی بی‌انگیزه می‌گذرد.

درباره سؤالات خطرناک، برخی راویان بالقوه، نگران اتهام خیانت به رژیم هستند که به آن خدمت کرده‌اند. بعضی از آن‌ها هم نگران از دست دادن فرصت‌هایشان برای سمتی در حکومت آینده ایران هستند. در عین حال، شماری هم نگران بستگان و داشته‌های بجا مانده خود در ایران هستند. اندکی هم در درستی اعمال گذشته خود تردید دارند و نمی‌خواهند خود را در معرض انتقادات بیشتر قرار دهند. شماری از کهنه‌کاران محظورات اخلاقی دارند. آن‌ها احساس می‌کنند آنچه بین آن‌ها و دیگری رخ داده، می‌باید با آن‌ها دفن گردد. شماری نیز اعتماد به نفس خود را از دست داده و می‌هراسند تصویری کوچک‌تر از آنچه در گذشته داشته‌اند، از آن‌ها ارائه شود. سرانجام، عده‌ای اندک نیز متن پیاده‌شده اظهارات شفاهی خود را فاقد وجاهت کافی می‌دانند.

برای مقابله با این مشکلات گاه دشوار، می‌توان از تعهدات یک فرد در قبال تاریخ ایران گفت. می‌توان با طرح به دست آوردن جایگاهی در تاریخ - نوعی جاودانگی تاریخی - یک حس

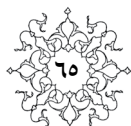
منفعت شخصی را به فرد القا کرد. بیشتر شخصیت‌های جنجالی سیاسی از نظرات انتقادی که علیه آن‌ها وجود دارد، آگاه هستند. شرکت آن‌ها در این پروژه این فرصت را به آن‌ها می‌دهد که به آن اتهام‌ها پاسخ دهند. اما، تشویق‌کننده‌ترین موضوعی که می‌شود مطرح کرد، اشاره به این نکته است که مصاحبه‌های آن‌ها تا هر وقت که مایل باشند محفوظ باقی می‌ماند. به راویان آینده‌نگر گفته می‌شود که اوراق تروتسکی دهه‌ها نزد هاروارد به امانت بوده‌اند و خاطرات آن‌ها نیز ایمن خواهند بود. این شگردها اغلب مثمرتر واقع می‌شوند، اما هنوز هم راویان بالقوه‌ای هستند که باید همچنان تشویق شوند.

افزایش بیطرفی: بعید نیست که بعضی راویان از فرصت ناشی از این پروژه بخواهند نسخه‌ای به نفع خود از اعمال گذشته‌شان ارائه کنند. برای مقابله با این احتمال، شماری اقدامات احتیاطی انجام می‌گیرد. اول اینکه معیار اساسی برای آماده‌کردن و بازنگری فهرست راویان بالقوه این است که دیدگاه‌ها و سمت‌های گوناگون دربرگرفته شوند. در میان اشخاصی که خاطرات‌شان را ضبط کرده‌ایم می‌توان از هر طیف سیاسی تصور کرد: سلطنت‌طلبان دو آتش، اعضای جبهه ملی، مجاهدین، فدائیان، توده‌ای‌ها، ساواکی‌ها و متعصبین مذهبی؛ دوم اینکه وقتی در اولین جلسه، پروژه برای راویان شرح داده می‌شود، آن‌ها مطلع می‌شوند که با گروه متنوعی از شخصیت‌های سیاسی مصاحبه‌شده و نام یکی دو تن از مصاحبه‌شوندگان موافق یا مخالف دیدگاه آن‌ها برده می‌شود. تجربه نشان داده وقتی راویان درمی‌یابند در فضایی جدا از دیگران سخن نمی‌گویند و اظهارات‌شان با دیگران مقایسه می‌شود، صادقانه‌تر مصاحبه می‌کنند.

دو مثال از مصاحبه‌های اخیر این نکته را بهتر نشان دهد. یکی از معاونان سابق ساواک که بعدها مسئول عملیات ساواک در اروپا گردید، چند روز قبل از مصاحبه با یکی از رهبران دانشجوی چپ سابق که در دهه ۱۹۶۰ در اروپا فعال بود و بعدها مسئول بخش فارسی رادیو پکن شد، مورد مصاحبه قرار گرفت. این دو آشکارا یکدیگر را خیلی خوب می‌شناختند. به آن‌ها گفته شد که با دیگری نیز مصاحبه شده است. در این دو مصاحبه سؤالات مشخصی که در گفتگو با یکی از راویان مطرح شد، از دیگری نیز پرسیده شد.

مثال دیگر، رشته مصاحبه‌هایی است که با دو وزیر سابق کابینه که رقبای سرسخت یکدیگر در یک دولت بودند، انجام گرفت. به هر دو نفر گفته شد که با طرف دیگر نیز مصاحبه می‌شود (یا قبلاً شده است). از نکات جالب توجه حاشیه مصاحبه‌های ما این است که ما اغلب خود را با افرادی در گفتگو می‌دیدیم که شاید هرگز با یکدیگر صحبت نکنند.

آماده‌سازی و نگه‌داری: مصاحبه‌های ضبط‌شده، پیاده، تصحیح، تایپ و به انگلیسی نمایه‌نویسی می‌گردند. نمایه کلی که در حال حاضر بالغ بر ۱۲۰۰ مورد گردیده، محققان را قادر می‌کند که به سرعت و با کارایی، مورد جستجوی خود را پیدا کنند.

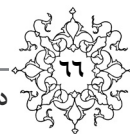
نوارها و متن پیاده شده خاطرات بدون محدودیت و آن‌هایی که زمان محدودیت‌شان به سرآمده - به محض تکمیل همه مصاحبه‌ها- در تابستان ۱۹۸۶ در معرض استفاده محققین قرار خواهند گرفت.

نقدی بر تاریخ‌نگاری پروژه هاروارد

در تاریخ‌نگاری «پروژه تاریخ‌شفاهی هاروارد» که توسط آقای حبیب لاجوردی و آقای ضیاء صدقی از سال ۱۹۸۱ تا ۱۹۸۴ انجام گرفته است، با ۱۳۴ نفر از شخصیت‌های نخبه در حوزه سیاست، اقتصاد، فرهنگ که برخی قبل از انقلاب و برخی بعد از انقلاب به کشورهای اروپایی یا آمریکا و جاهای دیگر، مهاجرت کردند، مصاحبه تاریخ‌شفاهی انجام گرفته است. از لحاظ روش‌شناسی با مراجعه به متن مصاحبه‌ها با توجه به بدیع بودن کار، مجریان را مستحق پاداش کرد. از طرفی با توجه به حجم سنگین کار و مراجعه به شخصیت‌های نخبه‌ای که هماهنگ کردن زمان و وقت مصاحبه با آن‌ها به طور قطع بسیار طاقت‌فرسا بوده است نکاتی به نظر می‌رسد که در ذیل «جلد هفتم» به لحاظ روش‌شناسی تاریخ‌نگاری تاریخ‌شفاهی مورد نقد و نظر قرار گرفته است. در جلد هفتم از مجلدات «پروژه تاریخ‌شفاهی هاروارد» با آقایان شاپور بختیار، احمد بنی‌احمد، ابوالحسن بنی‌صدر، ابوالحسن بهنیا، عبدالرحمن برومند، ناصر پاکدامن و عیسی پژمان، مصاحبه تاریخ‌شفاهی انجام شده است. در مراحل انجام مصاحبه‌های این طرح نکات زیر قابل‌تأمل است:

۱- تاریخ‌نگاری تاریخ‌شفاهی یا سوژه محور است یا ابژه محور است. در پروژه تاریخ‌شفاهی هاروارد با برخی از افرادی که در دوره حاکمیت خاندان محمدرضا شاه نقشی تأثیرگذار داشته‌اند مصاحبه شده است. شکل کار سوژه محور است و مصاحبه‌های تعدادی از سوژه‌ها آمده اما نکته بسیار مهم که قابل‌نقد است آنکه نظم منطقی از لحاظ انتخاب افراد دیده نمی‌شود. زیرا در پژوهش‌های تاریخ‌شفاهی مصاحبه‌ها از نظم علمی-شنیداری برخوردار است. بدین گونه که در ارتباط با سؤالات طرح‌شده از تطبیق روایت باید استفاده شود تا در ارتباط با سؤالات و جواب‌ها، معیار و سنجه گذاشته شود و به اعتبار و روایی آن مصاحبه‌گر آگاه شود. در جلد هفتم دو الی سه نفر از شخصیت‌ها مرتبط با موضوع تاریخ‌شفاهی «جبهه ملی» می‌تواند مورد نظر قرار گیرد اما دیگر افراد ارتباطی با این موضوع ندارند. نکته مهم دیگر آنکه فردی مانند آقای بنی‌صدر مرتبط با تحولات زمانی بعد از انقلاب است و در دوره ابتدای انقلاب رئیس‌جمهور بوده است اما در جلد هفتم در کنار سایر اشخاص تاریخی قبل از انقلاب می‌باشد.

۲- مصاحبه‌گر (آقای ضیاء صدقی) در مصاحبه با آقای شاپور بختیار که در اواخر دوره پهلوی یعنی هم‌زمان با خروج محمدرضا شاه از ایران به سمت نخست‌وزیری شاه رسیده بود، از ابتدا با این رویکرد که زندگی‌نامه شما در کتاب بکرنگی - که توسط خودشان نوشته شده - آمده است، به راحتی از این بخش بسیار مهم که بخش هویت فردی، خانوادگی و خاندانی ایشان و از نظر

تاریخی بسیار مهم است عبور می‌کند و شنونده و خواننده را در تعلیقی از عدم‌شناخت دقیق هویتی قرار می‌دهد. در مصاحبه تاریخ‌شفاهی «سوالات زندگی‌نامه‌ای» از اهمیت بسیاری برخوردار است و مصاحبه‌گر پرسش‌های اولیه را باید بیاورد. در تاریخ‌نگاری تاریخ‌شفاهی که در حوزه معاصر و زمان کنون انجام می‌گیرد تحلیل روایت‌های تولیدشده به‌منظور واکاوی تحولات سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی بسیار اهمیت دارد و نقل روایت‌های گذشته از تولید ناگفته‌ها و اسناد شنیداری و سایر روایت‌هایی که هم‌زمان از دیگر نخبگان برگرفته می‌شود در تکمیل تاریخ‌نگاری معاصر سودمند است. به‌عنوان مثال سن و سال شخصیت مشارکت‌کننده در مصاحبه به‌هنگام دریافت مسئولیت یا بنیان‌های خانوادگی و طبقاتی و تبارشناسی قابل‌تحلیل است.

۳- مصاحبه در تاریخ‌شفاهی به‌شکل ساختاریافته و نیمه‌ساختاریافته است. در توضیح مصاحبه ساختاریافته لازم به‌ذکر است سوالات باید مرتبط با سؤال اصلی پژوهش از قبل تدوین شود تا زوایای لازم با موضوع تحقیق مشخص و نکات مبهم روشن شود. در مصاحبه نیمه ساختار یافته طرح سوالاتی از بین سخنان مشارکت‌کننده مطرح می‌شود تا داده‌های روایت‌ها تکمیل‌تر شود. در مصاحبه‌های آقای صدقی از سوالات طرح‌شده مشخص است ساختاریافته نیست. به‌عنوان مثال در مصاحبه با آقای بختیار از حزب ایران، سؤال را آغاز کردند و در بین صحبت‌ها فراموش شده بود سال و مکان و امثال آن، پرسیده شوند و به گونه‌ای مصاحبه ترتیب و توالی تاریخی ندارد و نمی‌توان به آن تاریخ‌شفاهی گفت و بیشتر جنبه گفتگویی دارد. همچنین در آغاز صحبت‌ها با طرح سؤال بسیار کلی فعالیت‌های بختیار در حزب ایران، ایشان شرح مفصلی می‌دهد و مصاحبه‌گر تا پایان شرح اولیه سکوت می‌کند و این در حالی است که باید وجوه مختلف حزب ایران از ابتدا با مرانامه و اساسنامه و اشخاص و شرح فعالیت‌ها در قالب سؤال می‌شد.

۴- در تبدیل روایت‌های شفاهی و گفتاری به متن نوشتاری لازم است از قواعد و اصول نوشتاری تابع متن استفاده شود. (لازم به‌ذکر است که تاریخ‌شفاهی صوت و صدا را شامل می‌شود و وقتی صداها به نوشتار تبدیل می‌شود باید قواعد اولیه نگارشی رعایت شود). استفاده زیاد مصاحبه‌شونده‌ها از کلمات و اصطلاحات انگلیسی در تمام مصاحبه‌ها از بار معنایی و کلامی کاسته و این در حالی است که خواننده فارسی زبان با معانی اغلب لغات ناآشناست و همین امر خواننده را در تعلیق مفهومی قرار می‌دهد. در مورد مصاحبه‌های تاریخ‌شفاهی در مورد اسامی و نام جا و مکان‌های ذکرشده و یا اصطلاحات انگلیسی بهتر بود در همان صفحه از پی‌نوشت استفاده می‌شد تا مطالعه متن گفتاری با روش‌های نوشتاری مطابقت نماید.

۵- سوالات در اغلب مصاحبه‌ها بسیار کلی می‌باشد و جواب‌های مصاحبه‌شونده دو یا سه صفحه

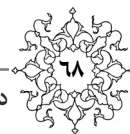
است و بنابر این، متن از شکل مصاحبه خارج شده و گوینده به گونه‌ای افسارگسیخته مطالب را بدون چارچوب‌های انگیزشی مطرح کرده است. تمامی مجلدات پروژه تاریخ شفاهی هاروارد آمیخته با این روش اشتباه است.

۶- در ابتدای جلد کلمه «گفتگو» با ... ذکر شده است. تاریخ شفاهی از گفتگو با افراد تولید می‌شود که در متن وقایع یا دوره‌هایی از تاریخ نقش مهمی ایفا کرده‌اند اما ذکر این نکته مهم است که تاریخ شفاهی با گفتگوهای روزانه و به اصطلاح گپ‌زدن به طور کامل متفاوت است. به بیان دیگر گفتگوی تاریخ شفاهی نظام‌مند و با نظرداشت زمان و مکان و ذکر نکاتی است که در جواب چه زمان و کجا و چه شخصی و چه مدت و ... در تاریخ شفاهی جای می‌گیرد. به عبارت دیگر نظم مصاحبه‌گر در چپش سؤالات و ترتیب آن بهتر است ساختارمند بوده و با سؤالات پژوهش منطبق باشد و در جریان مشارکت و پاسخ‌های مصاحبه‌گر باید با مهارت تمام از میان صحبت‌ها به طرح سؤال پرداخته شود که به ندرت با این شیوه خواننده مواجه می‌شود. (در تدوین سؤالات به بخش نوع‌شناسی کتاب مبانی نظری-عملی تاریخ شفاهی تألیف اینجانب ارجاع داده می‌شود).

۷- نکته مهم در کتاب‌های تاریخ شفاهی هاروارد پراکندگی و عدم انسجام و ارتباط شخصیت‌ها می‌باشد به گونه‌ای که به نظر می‌رسد مصاحبه‌ها شتابزده انجام شده است. در مورد رژیم پهلوی و شخصیت‌های کارگزار و وابسته باید نظم منطقی و مرتبط مشارکت‌کنندگان در مصاحبه‌ها رعایت می‌شد زیرا در تدوین تاریخ شفاهی باید برای صحت و روایی و حقیقی بودن روایت‌ها و به عبارتی سندیت آن‌ها، از سایر روایان هم‌زمان در بخش‌های مرتبط با روای اصلی نیز مصاحبه شود. به عنوان مثال در مورد شاپور بختیار که عضو حزب مردم ایران بوده و در جبهه ملی یک و دو و سه مشارکت داشته و از اعضای فعال بوده، استفاده شود و اسامی مرتبط با روایت‌ها سؤال شود و هم‌زمان از روش تطبیق روایت‌ها به حقیقت و صحت و سقم موضوعات پی‌برده شود. در مصاحبه‌های پروژه هاروارد این نکته هم رعایت نشده است.

نتیجه‌گیری:

اجرای طرح تاریخ شفاهی هاروارد آغازی بر ثبت روایت‌های سوژه‌های مهم سیاسی از دوران حکومت پهلوی است که در نوع خود با توجه به حجم کار و عدم دسترسی بعد از انقلاب به شخصیت‌های سیاسی اجتماعی که از کشور خارج شده و به نوعی مهاجرت بی‌بازگشتی داشتند، قابل توجه و از منابع تاریخ‌نگاری معاصر می‌باشد. با توضیحاتی که آقای لاجوردی در انجام پروژه ذکر کرده‌اند که به طور قطعی کاری طاقت‌فرسا بوده است اما به دلیل آنکه این کار تحقیقی الگوی بسیاری از پژوهشگران این حوزه قرار گرفت از نظر روش‌شناسی مورد ملاحظه قرار گرفته است تا

- در انجام پژوهش‌های تاریخ‌شفاهی دقت‌نظر بیشتر و علمی‌تری انجام شود. در این مقاله موارد متعددی از مراحل کار آقای لاجوردی ذکر شده است که به‌طور خلاصه در نتیجه می‌آید:
- در بسیاری از مصاحبه‌ها مراحل کار با دقت‌نظر انجام نشده و شتابزدگی در اغلب مصاحبه‌ها مشهود است.
  - پراکندگی در انتخاب سوژه‌ها و عدم ارتباط منطقی سوژه‌ها به لحاظ ابژه‌های مورد‌نظر در تحقیق نوع روش پژوهش را زیر سؤال می‌برد زیرا اعتبار روایت‌های تاریخ‌شفاهی از تطبیق روایت‌ها حاصل می‌شود و در صورت عدم به‌کارگیری این روش، پژوهش انجام شده خاطره به‌شمار می‌رود.
  - یکی از ویژگی‌های مهم و معنایی سؤالات در مصاحبه‌ها که به آن ویژگی تاریخی می‌بخشد پرسش‌هایی است که باید در زمان مصاحبه مدام تکرار شود مانند: کی؟ و کجا؟ و چه زمانی؟ و چگونه؟ مجریان در اغلب مصاحبه‌ها به دلیل شاید حجم کار و تعداد اندک مصاحبه‌گر از رعایت این نکات غافل و به این لحاظ در مورد برخی روایت‌ها می‌توان اذعان کرد که به هیچ وجه روایت‌ها تاریخی نیست.
  - در مورد سوژه‌ها با سن بالا مصاحبه‌گر با حوصله و در ساعت‌های طولانی مصاحبه را انجام داده است، اما زمان برعکس باید در مورد اشخاص با سن بالا کوتاه‌تر می‌بود تا کیفیت گفتارها با دقت بیشتر انجام می‌شد.
  - تمامی مجلدات که حاصل نوارهای گفتاری است به‌گونه‌ای پیاده‌سازی شده است که از رعایت قواعد نوشتاری بی‌بهره می‌باشد و خواننده دچار سردرگمی در الفاظ به‌کار برده شده می‌شود و ...
  - از جناب آقای لاجوردی با گذشت بیش از سی سال از انجام کار انتظار تدوین و بازنگری مجدد مصاحبه‌ها برای ارائه به جامعه پژوهشگران تاریخ‌شفاهی و ثبت در تاریخ این مجلدات با ارزش می‌رود.

منابع:

- استنفورد، مایکل (۱۳۸۶). درآمدی بر تاریخ پژوهی. ترجمه مسعود صادقی. تهران: دانشگاه امام صادق و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- توکلی، فائزه (۱۳۹۶). مباحث نظری و روش‌شناسی تاریخ شفاهی. تهران: انتشارات سوره مهر.
- رضوی، ابوالفضل (۱۳۸۶). اهمیت و جایگاه رویکرد شفاهی در مطالعات تاریخی. ماهنامه تخصصی کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۱۱۸، اسفند.
- لاجوردی، حبیب‌الله (۱۳۶۳). طرح تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد. نشریه مطالعات ایران، نشر زمستان.
- سایت انجمن تاریخ شفاهی ایران.
- Vandecasteele – schweitzer and voldman, in perrot, 1992.
- Seladon Anthony, and pappworth, Joanna, By word of month; Elite oral History Methuen: 1989.

